

Smärre meddelanden.

»Gräupacken».

Det är på 1850-talet i »hålgmille» (tiden mellan jul och nyår).¹ Mor sitter vid spiseln och vyssar den lille till sömn. Pigorna styra i köket med kvällsmaten, ty mellan jul och tjugondag Knut skall »handtajnen och spinnrucken hvila», och barnen stoja här och

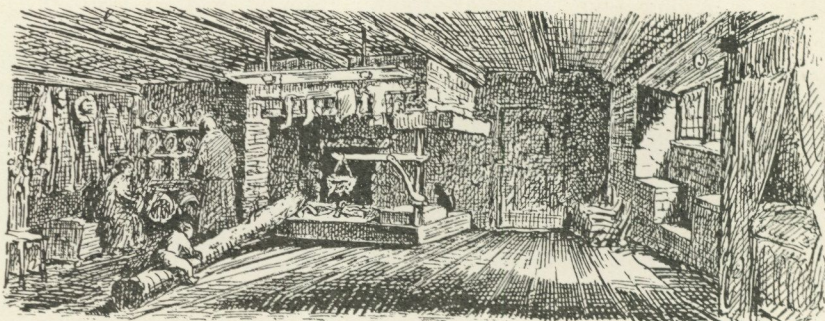

Fig. 1. »Gräupacke» i en gottländsk stuga.

Efter teckning i P. A. Säves Gottländska Samlingar. D. 4, Sägner.

där i stugan. I den öppna spiseln flammar en väldig brasa af stora »tallgrainar» och en lång stock som räcker flera alnar ut på golfvet, hvilken »sårkarna» (pojkarne) tycka det är särdeles roligt att äntra på. Då och då flammar det till häftigare, och det blir bländande ljust, när det fattar eld i de nära halfalnslånga »spleitarna», grofva, torra feta grenstumpar, som höggos af endast om de voro murkna

¹ Denna uppsats är grundad på anteckningar, som förf. sommaren och hösten 1906 gjorde med understöd af Nordiska Museet, samt kompletterade med anteckningar ur Säves Gottländska Samlingar, hvilka publiceras med tillstånd af bibliotekarien vid akademiska biblioteket i Uppsala L. Bygdén.

och ihåliga, emedan de då gåfvo rök. Vid bordet i hörnet af stugan sitter far i huset och läser samt sjunger då och då en psalmvers. Hans tankar äro emellertid alltför strängt upptagna af den yttre världens besvärligheter, och han glider in i julstämningen i stugan under den allvarliga andaktsstunden, då han nynnär: »Dagen ifran uss skrejdär» — Trinke skjaut stucken fram — »Gud ske pris och hedar» — Ska ja säg ti di ännu en gang.

Det är nämligen just omkring »stucken» i spiseln, som nästan allt intresse koncentrerar sig; det är den, som under hela tiden, den »ligger inne», bildar medelpunkten i det husliga lifvet. Och de föreställningar och bruk, som knyta sig omkring densamma, äro kanske af det mest säregna och intressanta kynnet bland alla gottländska julseder.

Det vanligaste namnet, som förf. hört på denna stock, är »gräupacken» (= spispacken, gräue = spis). Men kärt barn har många namn. På södra Gottland i socknarna omkring Habblingbo kallas den »murpacken»; äfven namnen »jaulpacken», på Fårö »jaulapacken», samt »jaulstucken» förekomma; detta namn har förf. antecknat från Eskelhem och Mästerby samt efter Säve i Garda, Rute och Fårö. På det sistnämnda stället förekommer äfven namnet »grävva pållt».

På östra Gottland synes den alltid varit af fur, men åt Habblingbohållet växlade det mellan fur och gran. På sydligaste delen af Gottland, där barrskog ej förekommer, utom i Vamlingbo, var »gräupacken» af björk. Här och där såsom i Rone och Hemse tog man en packe af hvad träslag som helst, oftast ett mera ohanterligt trä, som man hade svårt att få sönder.

Storleken var växlande. I Habblingbo och Hemse tog man en mindre kubbe, som bekvämt kunde få rum i spiseln, och mot hvilken de andra vedtråna kunde ställas. Den vanliga längden synes eljest varit omkring 4 alnar, ty den skulle i regel räcka julen öfver; på somliga ställen endast till nyår, på andra ända till tjugondag Knut. I det senare fallet kunde det inträffa, att den redan vid trettondags-tid var förtärd, hvarför den återstående stumpen då sattes på ända i spiseln och ny packe inlades på trettondagsaftonen, som kunde räcka till tjugondagen. Så var seden vid Österby i Kräklingbo.

Men packen var ej sällan större. Vid Gurpe i Kräklingbo var den aldrig under 5 alnar och vid Skoby i Gammalgarn var den så stor, att det behöfdes tre karlar om den för att få den i stugan. I Fide, där den var af den smalare björkveden, var den ända till 7 alnar lång. Så lång var äfven »gräuepacken» vid Hangre i Gothem.

I Hangrebyn hafva vi att söka en af de allra ypperligaste hädarna för gammal gutnisk *geisk* — åldriga seder och vidskepelse. Den utgöres af gårdarna Hangre, Vaters, Suders och Nors och ligger i södra delen af Gothem långt från öfriga gårdar och allmän väg, en styf halfmil från kyrkan. I dessa gamla gårdar har ända till senaste tider mycket ålderdomligt left kvar, men, egendomligt nog, olikartadt för hvarje gård. I den gamla stenbyggningen vid Hangre hade man alltid under den kalla årstiden stora »gräuepackar», men särskildt »jaulapacken» var styft tilltagen. Den var så stor och grof, man nånsin kunde få den, 7 alnar lång och ända till 20 tum i tvärsnitt i storändan. Då den skulle i stugan, förmådde man ej bära in den, utan den rullades in med tre små packar till underlag, och när den skulle makas i spiseln, måste man hjälpa under med spakar. I Roma täflade man inom bidlagen om hvem som kunde få störst »gräupacke».

Då den var lång, stöddes den längst ut på golfvat af en låg pall. Sedan de gamla »liggispisarna» — spisar af två vinkelräta väggar med en spisstolpe af järn, som uppbar taket i det fjärde hörnet, samt låg hård — blifvit bortlagda, och härden höjts, har »packen» också afkortats. Nu är den aflagd, men de gamle vilja ännu gärna ha en större klump i julbrasan att »ställa veden mot».

På julaftonens eftermiddag, då man »ställt af» med alla »orkor» (arbeten) till helgen, bars »packen» in. På några ställen skedde detta redan efter middagsmålet, på andra strax före kvällsmålet, som dagen till ära afåts kl. 6. Men med införandet af »packen» hade julen inträddt, och den viktiga ceremoni, med hvilken julen fördes in i stugan, kunde naturligtvis icke försiggå utan vidare.

I Roma hjälptes alla gårdens drängar, ibland ända till 4, åt att bära in packen, och då var det kalas med öl, bullar och brännvin. En liknande sed var i bruk i Martebo prästgård på 1740-talet enligt

Vallin, som därom berättar: Julpacken var 5 eller 6 alnar lång eller ju större dess bättre och högtidligare. Den skulle ligga kvar till trettondagen eller egentligen till tjugondagen. Prästen G. Th. Smith, hans julgäster, pigor och drängar hjälpte till att få in densamma på julaftonen, hvarpå man drack och roade sig. — Den dräng, som bar in packen vid Nors i Gothem, skulle fågnas med öl och supar af alla slag samt ha en smakbit af »allt gutt, sum di hadd' bak' ti jaul». Det vanligaste synes emellertid varit, att bönderna inom »bidlaget» eller från de olika »parterna» i gården, »gassmän» hjälpte hvarandra. Det förra var brukligt i Eksta, och man tog då samtidigt så väl till bästa af ölet på de olika ställena, att sista packen blef så tung, att man knappt orkade med den. Från Etelhem, Habblingbo, Mästerby, Garda och Rute har jag anteckningar om att »gassmän» hjälptes åt. Stundom med musik i spetsen — under en marsch — tågade man med den tunga packen in i stugan samt lade den i spiseln. Så smakade man af ölet från jultunnan, som egentligen först nu skulle slås upp, och önskade därvid hvarandra en fröjdefull jul; äfven julkakan afsmakades, vederbörligen åtföljd af en sup. I Etelhem satt man därvid alltid på packen. På somliga ställen var trakteringen vidlyftigare; så t. ex. i Rone, där Säve skildrar förloppet sålunda: Astu far (far i grannstugan) kom barhufvad med pipa i mun och hjälpte bära eller köra packen in, då han fick traktering af öl (sedan brännvin), kaka, grannbröd (fint rågröd) och kytfat (salt kött upplagdt). Sedan gjorde värden samma tjänst åt grannen och fick samma välfägnad. Därefter gick hvar och en till sitt, och då var julen inne. Härefter »syslas» (fodras) kräken. Så var seden ännu 1859.

I mörkningen skulle packen tändas. I Eskelhem, där kvällsmålet afäts kl. 8, tändes packen ej förr än vid 6-tiden, då samtidigt julgröten påsattes i »en däröfver hängande gryta».

I Roma, där gårdens drängar, som nämndes, hjälptes åt att bära packen in, gingo bönderna i bidlaget, sedan julbrasorna blifvit tända, omkring och hälsade på hvarandra. Man smakade af ölet och »drack julen in» under tillönskan af »en fröjdefull jul» samt betraktade hvarandras »gräupackar», och den, som då haft den största »packen»,

talades det om under hela hälgmille som en ovanligt förnämlig man.

På julaftonskvällen sköts packen så långt in i spiseln, man kunde få den, ty på juldagen, då allt skall hvila, får ej heller »gräupacken» röras.

I senare tid fick gräupacken ofta brinna, tills den tog slut, men i äldre tid var det noggrannare. Till nyår borde den alltid räcka, ofta äfven till tjugondagen, som vi hafva sett. Vid Vaters i Gotthem togs dock packen redan andra dagen ut och kastades i humlegården, för att man skulle få godt öl följande år. Vid Bjers och Leipstade i Norrlanda släcktes packen tredjedagen och kastades i rågbåset på ladan; på andra håll kastades de sista släckta kolen dit, för att man skulle få god skörd följande året. Åter på andra ställen kastades kolen i lammhuset, för att man skulle få god lammlycka. I detta sammanhang kan äfven nämnas, att det var bruk i Roma, att den första »falke» (falaska), som föll af packen, skulle tillvaratagas och föras ut på en bestämd plats på gården, som af tradition inom huset bevarades i minnet.

Vid Nors i Gothem skulle den sista stumpen af »gräupacken» förvaras och läggas i »farstuskrubben», och då den gamla manbyggnaden vid Nors på slutet af 1880-talet refs, förvarades där icke mindre än omkring 100 sådana gamla gräupackändar.

För de gamle gällde packen sålunda som en lyckobringare åt huset på olika sätt, och den fick ingalunda helt brännas upp, ty då flög en fågel ur den. Denna fågel kunde man få höra ropa, när man ibland satt ensam på packen. Det var nämligen brukligt, att man under kvällarna i hälgmille — som var full hvilotid, då man endast åt eller var på julkalas om dagarna samt »rainsivde» (sofrent) från årets arbete om nätterna — att man då, när man var hemma, tillbragte kvällen med att sitta och tala om sagor och sägner och då ofta satt just på packen i en lång rad. Äfven då packen brändes hårdt, så att det endast blef en mycket liten bit kvar af den, kunde man, strax innan den var slut, få höra fågeln ropa, och då var det en gök. Någon gång kunde man äfven under julnatten, om man låg vaken, få höra göken ropa inne i packen.

Numera lefva dessa föreställningar endast som sägner, hvilka få af de unga lägga på minnet, och åt hvilka de gamle le. Gräupacken är endast ett mycket stort vedträ i spiseln, som någon gammal farmor eller mormor i huset ännu »gärna vill ha där». Men på folkets läppar lefver ett ordsätt: »Göken satt på gräupacken u ropte».

Nils Lithberg.

Från ett julgille i början af 1500-talet.

Följande bref från sysslomannen i Jämtland Jon Heydinson till kung Kristiern II, dateradt ²⁷/₂ 1520, gifver en rätt intressant tidsinteriör. Originalen, på pergament med bortfallet sigill, förvaras i Riksarkivet.

»Idher min nadughe herre ok högborne förste Her Cristiern mz gudz nadhe Norges Danmarks Vendes ok Gothes konungh wtwald konungh thil Swerike Hærtugh i Sledzvik Holsten Stormarn oc Dittersken greffwe i Oldenborgh ok Delmenhorst helser iak Jon Heydinson sysloman i Jempheland pa minss Heres vegna Her Olaff Galle Ridder ok höffwismand offwer Jemptelandh kerlika mz gud ok sete Olaff konung. Verdes edher nad vele vitha ath manedagen nesth effther sancti Matthias dag apostol arum effther gudz byrd MDXX tok iak proff¹ effther afftak² Olaff Nielsson som Jon Persson warth ath skadhe oforsynis, arffvingar hins dödhe nervarandes ok lagliga forestemfde. Swa var thera förste uphaff³ wm Sete Katerine dagh före jwl saathe the fornemffde Jon Persson ock Olaff Nielsson ok drukko ner presten i Hamardal, presten ok the drukko allis there veners skal i Jempteland. Vm sider drukko the Anders skal i Mathened. Gik swa Jon Persson vth ok lagde sik thil ath soffwa. Som han haffde soffwit en stund kom han i gen ok stod en then sama skal fore vpnenffde Olaff Nielsson. Saa bad Jon ath han skulle göre then skal reth swa wæl som the andre. Swarade fornemffd

¹ Taka proff, upptaga vittnesbörd.

² Afftak, dräp, dräpt.

³ Uphaff, begynnelse.